

Morozova, N. 2022. Suprasl's'ki kantyky zi zbirkyy Biblioteky Akademiyi nauk Lytvy im. Vrublevs'kykh: kodykologichnyy analiz. Istoriya ukrayins'koyi muzyky: dzherela [Suprasl Canticles from the Collection of the Library of the Lithuanian Academy of Sciences Named after Wroblewski: Codicological Analysis. History of Ukrainian Music: Sources]. Seriya: Kyivs'ke khrystyianstvo. Vyp. 29. T. 27. Kn. 2. Lviv: UKU. S. 736–746. [In Ukrainian].

Osinchuk, Y. 2022. Sposterezhennya nad movoyu Suprasl's'kykh kantykiv analiz Istoriya ukrayins'koyi muzyky: dzherela [Observations on the Language of the Suprasl Canticles Analysis History of Ukrainian Music: Sources]. Seriya: Kyivs'ke khrystyianstvo, Vyp. 29. T. 27. Kn. 2. Lviv: UKU. S. 747–750. [In Ukrainian].

Yasinovskyy, Y. & Shumilina, O. 2022. Suprasl's'ki kantyky kintsya XVII stolittya — pamyatka vasyliians'koyi tserkovnoyi muzyky: u 3-kh t., 2-kh kn. t. 2: Shestyholosi partytury: rekonstruktsiya; t. 3: Doslidzhennya; kn. 2. Istoriya ukrayins'koyi muzyky: dzherela. Seriya: Kyivs'ke khrystyianstvo [Suprasl Canticles of the Late 17th Century — a Monument of Basilian Church Music: in 3 vol., 2 books. vol. 2: Six-voice Scores: Reconstruction; vol. 3: Research; book 2. History of Ukrainian Music: Sources. Series: Kyiv Christianity]. Vyp. 29. T. 27. Kn. 2. Lviv: UKU. 984 s. [In Ukrainian].

Yasinovskyy, Y. 1996. Ukrayins'ki ta bilorus'ki notoliniyni Irmoloyi 16–18 stolit': Kataloh i kodykologichno-paleohrafichne doslidzhennya [Ukrainian and Belarusian Notoliner Irmolai of the 16–18th Centuries: Catalog and Codicological-Paleographic Study]. Ictoriya ukrayins'koyi muzyky, Vyp. 2. Lviv. S. 571–572. [In Ukrainian].

Anderson, W. 1979. What Song the Sirens Sangs. *Problems and Conjectures in Ancient Greek Music*. № 15. S. 11–15. [In English].

Chailly, J. 1956. Le mythe des Modes Grecs. *Acta musicologica*. № 28. P. 146–147. [in English].

Crimella, M. 2023. Kantyky w ewangelii dzieciństwa według świętego Łukasza [Canticles in the Infancy Gospel according to Saint Luke]. *Wrocławski Przegląd Teologiczny*. Vyp. 30 (2). S. 7–29. [In Polish].

Dobrowolska, M. & Zemło, M. 2010. Materiały do historii kultury muzycznej klasztoru Bazylianów w Supraślu. Śladami unii brzeskiej [Materials on the History of Musical Culture of the Basilian Monastery in Supraśl. In the Footsteps of the Union of Brest]. *Acta collegii suprasliensis*. X. Lublin — Supraśl. S. 617–618. [In Polish].

УДК 78:271.2(477) «18»

I. A. Нетудухаткін

ORCID: 0009-0001-1353-8200

Національний заповідник «Софія Київська»

I. Netudykhatkin

National Conservation Area «St. Sophia of Kyiv»

**МУЗИЧНИЙ ОСЕРЕДОК У СОФІЙСЬКОМУ МОНАСТИРІ ЧАСІВ
КИЇВСЬКОГО АРХІЄПІСКОПА/МИТРОПОЛИТА РАФАЇЛА
ЗАБОРОВСЬКОГО (1731–1747)**

*The Music Center at the Sophia Monastery during the time of
Kyiv Archbishop/Metropolitan Raphael Zaborovsky (1731–1747)*

У статті окреслено історію побутування архієрейського хору Софійського монастиря часів Київського архієпископа/митрополита Рафаїла Заборовського. Досліджено кадровий склад хору, визначено статус співаків у соціальній структурі насельників Софійського монастиря першої половини XVIII ст., проаналізована біографія їх очільника — «регента». Розглянута роль Рафаїла Заборовського у житті хористів, а також зроблено спробу проаналізувати його особисте сприйняття музики як явища — як у церковному, так і у світському житті.

Ключові слова: хор, регент, псалмоспівець, митрополит, монастир, лакей, мелос.

The musical centre of the St. Sophia Monastery during the tenure of Archbishop/Metropolitan Raphail Zaborovsky (1731–1747) represents a significant object of research. As a permanent institution within the structure of monastic life, Raphail's choir embodied both the general characteristics of the monastery's way of life and the specific qualities determined by the tastes of the head of the Kyiv Cathedral. While the personnel of the St. Sophia Monastery choir has previously attracted scholarly attention, aspects such as its internal organization, the artistic level and social status of its singers have remained unexplored. Similarly, the question of His Eminence Raphail's personal relationship to music has not been examined. This article analyses unpublished archival materials and visual sources — masterpieces of goldsmithing and icon painting from the 18th century at St. Sophia Cathedral — which bear witness to the musical dimension of St. Sophia's history. The study reveals that the St. Sophia choir consisted of eight singers, supplemented during the summer with four students from the Kyiv-Mohyla Academy. For a period, Ivan Feodoriv served as regent (choirmaster) of the St. Sophia Monastery choir. Previously, he had sung in the chapel of Count Olexander Ivanovych Rumyantsev, Commander-in-Chief of the Hetmanate Government, and had even gained experience in foreign tours as part of his patron's retinue. The choristers under the regent's direction resided both on the monastery grounds and in the Podil district. They were supported by the Kyiv Cathedral and, in terms of social status, occupied a position comparable to the lackey service of Raphail Zaborovsky. The St. Sophia choir distinguished itself through its superior performance level compared to other Kyiv monastic singing chapels of the period. Notably, the St. Sophia choristers accompanied Raphail during his liturgical services in other Kyiv churches, as though bearing the Sophian «melos» in his wake. Metropolitan Raphail's understanding of music was shaped by the ecclesiastical conception of church singing as a unique form of prayer. However, his personal relationship to «melos» is revealed through the image of the Psalmist David — a saint of particular significance to the Metropolitan. By Raphail Zaborovsky's commission, the image of King David was placed on the Holy Gate in the newly created iconostasis of St. Sophia Cathedral. In the painted temple icon «St. Sophia the Wisdom of God», King David appears as a psalmist, harp in hand. According to the Old Testament, the music David played for King Saul at bedtime was soothing and conducive to sleep. In this context, Raphail understood the role of «melos» in the extra-liturgical life of his flock, considering the playing of noble musical instruments a God-pleasing means of consolation and repose.

Keywords: choir, regent, psalmist, metropolitan, monastery, lackeys, melos.

Постановка проблеми

Музичний осередок при Софійському монастирі був сформований у часи Київського митрополита Петра Могили (1633–1647). Саме він став ініціатором музичної реформи, змістом якої було впровадження західного, багатоголосного піснеспіву в богослужбових практиках Київської митрополії (Кузьминський, І. 2018, с. 12). З того часу при київських митрополитах, які резидували на теренах

Софійського монастиря аж до 1918 р., традиційно був певний «штат», орієнтований на послух, або служіння на ниві «мелосу» — митрополичий хор.

Метою цієї розвідки є спроба окреслити кадровий склад та особливості побутування митрополичого хору Софійського монастиря часів Київського архієпископа (з 1743 р. — митрополита) Рафаїла Заборовського (1731–1747). Сучасники називали цей хор *«спѣвальнѣй Его Преосвященства»*, або *«пѣвчими Архієрейскими»*²⁷. У статті ми спробуємо виявити не тільки закономірності комплектування *«співальні»* та режим її роботи, але також поміркуємо про рівень виконавської майстерності хористів Софійського монастиря на загальному тлі київського музичного життя означеної доби. Святитель Рафаїл Заборовський уславився як великий будівничий та меценат. Проте, маючи тонкий смак до архітектури та живопису, на сторінках присвячених йому історичних праць владика Рафаїл поки «мовчить» у питанні свого ставлення до інших муз з гори Гелікон.

Історіографія

Святитель Рафаїл Заборовський (1676–1747) є одним з найбільш знаних Київських митрополитів часів України-Гетьманщини. **(Рис. 1)** Його біографія, різнопланова діяльність у якості очільника Київської православної кафедри та навіть «життя» після смерті (чудеса й канонізація) завжди цікавили дослідників (Воронковський, І. 2021, с. 84–89), (Орловський, П. 1908, с. 23–255), (Нетудихаткін, І. 2023, с. 45–73). Без перебільшення історичною подією для наукової «рафаліади» став нещодавній вихід друком великої монографії авторства доктора історичних наук Василя Ульяновського. Книга «Рафаїл: сюжети і символи життя, діянь, смерті й прославлення» увібрала в себе результати присвячених Святителю Рафаїлу попередніх досліджень професора Ульяновського — кращого знавця життєпису владики (Ульяновський, В. 2025,

²⁷ По доношению Киево-Софійского монастыря певчего Димитрия Кондратовича о принятии его к митрополиту за келейного. 13.10.1740. *Центральний державний історичний архів України у м. Київ (ЦДІАК України)*. Ф. 127. Оп. 136. Спр. 89. Арк. 2; Книга записи прихода и расхода денежных сумм монастыря. 1737–1738. *ЦДІАК України*. Ф. 129. Оп. 2. Спр. 1. Арк. 12.

748 с.). Утім, дослідження, предметом розгляду якого був би саме архієрейський хор Софійського монастиря його часів, на сьогодні відсутнє.

Актуальну історіографію, дотичну до музичного виміру історії Софійського монастиря доби архіпастирства Рафаїла, можна розділити на три групи: наукові дослідження, які стосуються розпоряджень митрополита щодо музичної сфери; розвідки, у яких побіжно згадуються хористи його *«співальні»*; студії, які стосуються відомих музичних творів пер. пол. — сер. XVIII ст., що походять з архіву Софійського монастиря.

До першої групи варто віднести розвідки, у яких згадується роль владики Рафаїла у організації музичної школи у Глухові 1738 р. У ній мали навчатися *«київського та партесного співу»* до 20 учнів з родин представників духовенства, козаків та міщан — *«самие лутчие голоси»*. Серед пріоритетів навчання, окрім постановки голосу, була гра на струнних музичних інструментах — скрипці, гусях та бандурі (Харлампович, К. 1914, с. 824–830), (Мицик, Ю. 2016, с. 219), (Ушкалов, Л. 2017, с. 96–97). Рішення про фундацію музичної школи у Глухові приймав не Рафаїл Заборовський — воно було затверджене у Санкт-Петербурзі та спущене до виконання «згори» (Ульяновський, В. 2025, с. 330). Відповідно, очільник Київської кафедри міг проявитися у цьому питанні скоріше у якості його сумлінного виконавця.

Цікаво, що через глухівську музичну школу інколи проходили й хористи *«співальні»* Рафаїла Заборовського. Так випускник Києво-Могилянської академії Яків Мультянський співав у хорі Софійського монастиря до 1735 р., а потім Рафаїл відправив його разом із 12-ма «малолітніми співаками» до придворної капели імператриці Анни Йоанівни у Санкт-Петербурзі (Харлампович, К. 1914, с. 825). Важлива згадка про ще одного хориста Софійського монастиря присутня у прижиттєвих записках сучасника митрополита Рафаїла — Паїсія Величковського. Мова про Кріскента Красноспівця, який свого часу полишив *«співальню»* Рафаїла Заборовського і мандрував разом зі Святителем Паїсієм (Величковський, П. 2016, с. 125). Василь Ульяновський розшукав у архівах імена ще п'яти реальних і гіпотетичних хористів Софійського монастиря часів Рафаїла

Заборовського. Дослідник проаналізував персональні клопотання хористів на ім'я владики. Серед прохачів були як рядові, діючі хористи — Стефан Думанський (1735–1737 рр.), Данило Козловський (1736–1738 рр.), Григорій Власєв (1735–1737 рр.), Данило Цаповський (1737–1739 рр.), так і кандидат на вступ до капели — Прокіп Андрєєв. Цікаво, що прохання згаданих співаків здебільшого стосувалися переведення на навчання до Києво-Могилянської академії, або поновлення у до того перерваному навчанні. Василь Ульяновський також згадує імена тьох персон, які становили керівний склад «співальні» — двох *«інспекторів хористів»* Якова Воленського та Михайла Зуба, які за навчання хористів піснеспівом отримували грубі гроші, а також Івана Вишневського, який *«керував хором»* (Ульяновський, В. 2025, с. 327–328).

З хором Софійського монастиря часів Рафаїла Заборовського музикознавці традиційно пов'язують автора декількох концертів першої половини — середини XVIII ст., нотні рукописи яких зберігаються в Інституті рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського (Шуміліна, О. 2008, с. 149–150)²⁸. Йдеться про Германа Левицького — автора партесних концертів, один з яких він присвятив тодішньому кафедральному писарю Софійського монастиря Тимофію Щербацькому²⁹.

Серед наукових робіт останніх років вирізняється присвячена музичній культурі Києво-Могилянської академії стаття дослідника Івана Кузьминського. Молодий, талановитий вчений, який героїчно загинув у Великій російсько-українській війні в лавах ЗСУ, згадував про роль Святителя Рафаїла у відправці здібних хористів до придворної імператорської капели у Санкт-Петербурзі, а також справедливо відзначав вагому роль Києво-Могилянської академії у комплектуванні хору Софійського монастиря протягом XVIII ст. (Кузьминський, І. 2018, с. 46–48). Як відомо Рафаїл Заборовський усіляко підтримував Києво-Могилянську академію, яку в його часи навіть називали «Могило-

²⁸ Трегубенко Т. М. Українські церковні музичні осередки кінця XVI–XVIII ст.: особливості формування та діяльності. Дис. ... к. і. н. Київ: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2019. С. 90.

²⁹ Концерти і служби на 8 голосів. Рукопис з лінійними квадратними нотами. XVIII ст. *Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського (ІР НБУВ)*. Ф. 312. № 122/118 (IV). Арк. 2

Заборовською»: зокрема він встановив грошове жалування викладачам академії зі скарбниці кафедрального Софійського монастиря (Ульяновский, В. 2020, с. 296).

Наукова новизна

Спираючись на аналіз неопублікованих архівних документів з Центрального державного історичного архіву України у м. Київ та Інституту рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського, у цій статті ми введемо до наукового обігу декілька досі невідомих імен хористів Софійського монастиря часів Рафаїла Заборовського та з'ясуємо їхню загальну кількість. Також вперше буде проаналізована біографія очільника «співальні» Рафаїла Заборовського Івана Феодоріва, визначені особливості побутування та професійної діяльності хору Софійського монастиря пер. пол. XVIII ст. та оцінено його фаховий рівень. Насамкінець, ми вперше спробуємо дати відповідь на питання: а яким було особисте сприйняття Рафаїлом музики як явища?

Виклад основного матеріалу

Кадровий склад капели Софійського монастиря

Важливу інформацію про кадровий склад «співальні» містить реєстр грошового забезпечення хористів Софійського монастиря за 1736–1740 рр.³⁰ Повна назва документу є красномовною: *«Реестръ сколько в какомъ мѣсяцѣ розійшлося денегъ на мясо пѣвчымъ которіе вмонастыры и которіе приишлы із школъ на вакаціе в спѣвальню»*³¹. Вже у самій назві реєстру закладена ідея комплектування хору на сезонному принципі. Як бачимо, більшу частину року «спѣвальня» виконувала свої функції штатом, який було закріплено за монастирем — *«пѣвчымъ которіе вмонастыры»*. Проте на канікулах у Київській

³⁰ Реєстр сколько вышло для певчих Его Высокопреосвященства в расход денег. 15.08.1736 // ЦДІАК України. Ф. 127. Оп. 132. Спр. 5. Реєстр сколько вышло для певчих Его Высокопреосвященства в расход денег. 11 арк.

³¹ Реєстр сколько вышло для певчих Его Высокопреосвященства в расход денег. 15.08.1736 // ЦДІАК України. Ф. 127. Оп. 132. Спр. 5. Реєстр сколько вышло для певчих Его Высокопреосвященства в расход денег. Арк. 1.

академії (т. зв. «*вакацій*») капела Софійського монастиря підсилювалася співаками з кола спудеїв, які «*пришлы із школъ на вакаціе*». Як відомо Рафаїл Заборовський усіляко підтримував Києво-Могилянську академію, яку в його часи навіть називали «Могило-Заборовською»: зокрема він встановив грошове жалування викладачам академії зі скарбниці кафедрального Софійського монастиря (Ульяновский, В. 2020, с. 296).

Реєстр «*денегъ на мясо пѣвчымъ*» розпочали вести 15 серпня 1736 р. У дні, які не припадали на один з чотирьох річних постів (Великий, Петрівський, Успенський та Різдвяний) гроші «*на мясо*» хористам видавали кожен день: за виключенням середи та п'ятниці — пісних днів тижня. Загалом, виплати коливалися від 8 копійок до 1 «гривеника» (дрібна срібна монета номіналом у 10 копійок) та 5 копійок зверху. Прикметно, що протягом серпня — першої половини вересня 1736 р. виплати «*на мясо*» були найбільшими — не опускалися нижче «гривеника». Все тому, що у цей час у складі «співальні» перебували на утриманні не тільки штатні співаки, але і спудеї Києво-Могилянської академії. На це вказує запис у реєстрі від 16 вересня 1736 р.: «*одійшлы на Подоль в дворець которіе в школа(х) учаться и приказа(л) ...о(т)цѣ архидіаконъ особно дава(т) денгы на мясо і на прочіе спотребности остьмъ что в монастрѣ пѣвчы приказал давать внеделніе дны по дѣся(т) копѣекъ а в простыя по остьмъ копѣекъ*»³². Як бачимо, після повернення спудеїв на Поділ у складі «співальні» Софійського монастиря лишалися 8 штатних хористів. Їхній «гонорар» опускався до 8 копійок на день.

Наступного року поповнення «співальні» відбулося у липні — 14 липня 1737 р., коли «*на вакації*» до капели Софійського монастиря прийшли «*4 малчики котори в школа(х) учаться*»³³. 1738 р. спудеї з Подолу підсилили «співальню» так само у липні — 18 липня 1738 р.³⁴ В обох випадках до навчання вони поверталися так само у вересні, коли в Києво-Могилянській академії традиційно

³² Там само. Арк. 1 (зв).

³³ Там само. Арк. 3.

³⁴ Там само. Арк. 6.

розпочинався новий навчальний рік (Хижняк, З. 1970, с. 115). Проте 1739 р. в реєстрі не зазначено, що «співальня» Рафаїла Заборовського була поповнена спудеями Києво-Могилянської академії. З чим пов'язаний такий відхід від усталеної практики сказати важко. Ризикнемо припустити, що це він був обумовлений форс-мажорними обставинами.

1730–1740 рр. були періодом, коли державні органи влади почали вдаватися до жорстких засобів у боротьбі з поширенням епідемій. Василь Уляновський з'ясував, що протягом 1739–1740 рр. Рафаїл Заборовський отримував розпорядження різних рівнів (аж до царського указу), які зобов'язували його дотримуватися карантинних заходів у єпархії — в першу чергу стосовно поховання померлих. *«Схоже 1739–1740 рр. були найтяжчим часом щодо епідемічної небезпеки за управління Рафаїлом Заборовським Київською кафедрою»*, — резюмує дослідник (Уляновський, В. 2025, с. 463–464). Яку хворобу боялися в Києві? Безперечно, мова йде про бубонну чуму. Велика чума 1738–1740 рр. пройшлася південно-східною Європою і зачепила українські землі. В ході російсько-турецької війни (1735–1739) під час штурму фортеці Очаків у таборі турецьких військ спалахнула чума: у 1738–1740 рр. епідемія охопила терени від Дунаю до Дону (Шпитальов, Г. 2011, с. 26–27). Отже, можемо припустити, що Софійський монастир **1739 р.** намагався «зачинитися» принаймні в кадровому плані — спудеї-хористи з Подолу до кафедрального собору цього року не прибули через карантин.

Утім, загалом ми можемо говорити про зміну кадрового складу «співальні» Софійського монастиря у часи архієпископа/митрополита Рафаїла та певну сезонну «аритмію» у її діяльності. Більшу частину року до її складу входили 8 штатних співаків, а з липня по вересень «співальня» поповнювалася декількома спудеями, які були на канікулах.

Існують натяки на те, що Софійський монастир підтримував спудеїв, які були «сезонним» підсиленням «співальні», круглий рік. На це вказує прибутково-витратна книга Софійського монастиря часів Рафаїла Заборовського. Так 23 жовтня 1737 р. шафар кафедральний, ієромонах Пахомій

заплатив 40 копійок «за направу оконъ въ пѣвчихъ на Подолъ и за 4 окнѣ новіє»³⁵. А 11 грудня 1737 р. для них взагалі коштом Софійського монастиря побудували туалет вартістю у 80 копійок: «дано за новоздѣланъ афедрон в(ъ) пѣвчихъ на Подолъ»³⁶. Ці гроші були виділені зі скарбниці Софійського монастиря.

На існування сталого штату «співальні» Рафаїла Заборовського у складі саме 8 хористів опосередковано натякає історія найвідомішого музичного твору, пов'язаного з Софійським монастирем часів Рафаїла Заборовського. У 70-ті рр. XX ст. вчені звернули увагу на 8 нотних рукописних книг XVIII ст., що зберігаються у Інституті рукописів Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського (Комарова, І. 1971, с. 2). Вони походять з бібліотеки Софійського монастиря. Четверта нотна книга містить церковну «Службу на 8 голосів» (серед іншого — «Херувимську пісню») та має авторське позначення — «Грицькова»³⁷. Відомий дослідник життєпису «українського Сократа» Леонід Махновець вважав, що «Службу на 8 голосів» для Софійського собору Сковорода міг написати у 1744–1745 рр., під час другого етапу навчання у Києво-Могилянській академії (Махновець, Л. 1972, с. 110). Літературознавець Леонід Ушкалов також допускав, що автором цієї служби міг бути Григорій Сковорода (Ушкалов, Л. 2017, с. 113). У ідеї авторства Григорія Сковороди є як прихильники, так і критики. Утім, у контексті нашого дослідження важливим є сам факт написання цього музичного твору для виконання у Софійському монастирі на 8 «голосів». Це корелюється з усталеним штатом «співальні» Рафаїла Заборовського.

Місце хористів у соціальній ієрархії насельників Софійського монастиря

Як відомо, кафедральний монастир характеризували престижність, але разом із тим мінливість чернечого складу (Ульяновський, В. 2025, с. 351–352). Софійська обитель у XVIII ст. була осередком, куди відбирали кандидатів на

³⁵ Книга записи прихода и расхода денежных сумм монастыря. 1737–1738. ЦДІАК України. Ф. 129. Оп. 2. Спр. 1. Арк. 31.

³⁶ Там само. Арк. 38.

³⁷ Концерти і служби на 8-м голосів, рукопис з лінійними квадратними нотами. XVIII ст. ІР НБУВ. Ф. 312. № 122/118 І с. Арк. 10–14.

постриг і де готували кадровий потенціал для управління всією митрополією (Яременко, М. С. 93–95). Але в часи Київського архієпископа/митрополита Рафаїла Заборовського (1731–1747) за мурами Софійського монастиря жили не тільки ченці. Відповідно до присяжного списку спадкоємцю престолу Російської імперії Петру Федоровичу 1742 р. у Києво-Софійському монастирі значився архієпископ та 298 його підлеглих — ченців, представників білого духовенства і світських осіб (Владимирский-Буданов, М. 1888, с. 2). Остання категорія була вельми строкатою. На монастирському подвір'ї у окремих келіях мешкали канцеляристи Київської духовної консисторії³⁸. За митрополита Рафаїла їх було 12–15 персон (Прокоп'юк, О. 2006, с. 149). Господарством владики у спорудженому в 1730-ті рр. мурованому двоповерховому палаці опікувався дворецький Мануїл Левицький (Добрынин, Г. 1871, с. 268–269). Йому підпорядковувалася лакейська служба, де працювали світські службовці, серед яких були навіть охрещені турки (*«турчанины»*)³⁹. Штатні хористи «співальні» так само мешкали на подвір'ї Софійського монастиря. На це вказує вже згадана прибутково-витратна книга. Так, восени 1737 р. шафар кафедральний, ієромонах Пахомій заплатив 90 копійок за невеличкий ремонт у келії хористів на подвір'ї Святої Софії — *«направу оконъ пѣвческихъ в(ъ) М(о)н(ас)тиру»*, *«о(б)мазаня келіи пѣвческой»*, а також *«направу пѣчи»*⁴⁰.

Про соціальний статус хористів у ієрархії насельників кафедрального монастиря можемо зробити висновок, спираючись на аналіз тієї самої прибутково-витратної книги. З нагоди свята Великодня, яке 1737 р. припало на 10 квітня, Рафаїл Заборовський вирішив обдарувати всіх працюючих при Софійському монастирі світських службовців грошима — велів роздати 4 рублі 60 копійок. Прикметно, що з цих грошей *«пѣвчимъ Архієрейскимъ»* видали 1 рубль *«праздничного»*. Ще 1 рубль отримали *«лакеи Его Преосвященства»*, а

³⁸ Дело о ссылке иеродиякона Киево-Софийского монастыря Трифона на работы в Мгарский монастырь за развратную жизнь. 1742. ЦДІАК України. Ф. 127. Оп. 1020. Спр. 591. Арк. 8.

³⁹ Книга записи прихода и расхода денежных сумм монастыря. 1737 — 1738. ЦДІАК України. Ф. 129. Оп. 2. Спр. 1. 26 (зв), 33 (зв).

⁴⁰ Там само. Арк. 28, 32 — 32 (зв).

решту (2 руб. 60 коп.) розподілили між конюхами, ремісниками, кухарями, пекарями, сторожами, водоносами, стельмахами та цегельниками⁴¹. Ймовірно, саме близькість до архіпастиря робила «співаків архієрейських» поважною соціальною групою у загальній структурі монастирського життя. Сума грошової винагороди ніби натякає на подібність статусу хористів Святої Софії до положення лакеїв київського архієпископа — світських службовців, які мали забезпечити функціонування Митрополичого палацу на подвір'ї Святої Софії. Серед іншого вони забезпечували відповідні умови побутового життя архієпископа та прийоми його поважних гостей. У сер. XVIII ст. за працю дворецький та лакеї київського архіпастиря отримували грошове утримання у діапазоні від 20 до 40 рублів на рік та мали достойне матеріальне забезпечення (одяг, харчі). Це були молоді люди, соціальна стратегія яких полягала у сподіванні на священницьке місце у майбутньому завдяки близькості до очільника Київської кафедри (Нетудихаткін, І. 2015, с. 176–179).

Прикметно, що між «співальнею» Рафаїла Заборовського та його лакейською службою навіть існував певний «обмін кадрами». 13 жовтня 1740 р. хорист Софійського монастиря Димитрій Кондратович звернувся до Рафаїла Заборовського з показовим проханням. Він зазначив, що минулого 1739 р. був прийнятий *«в спѣвальню вашего Преосвященства»*, у якій служив *«в числѣ спѣваковъ»*. Утім, зараз, *«немогучи в званіи пѣвческомъ болиѣ служить»*, Кондратович бажав прислужитися архипастереві *«в званіи лакеискомъ»*⁴². На причини, які спонукали Димитрія перейти зі «співальні» до лакейської служби, «натякає» клопотання його колеги — хориста Леонтія Случинського. У травні 1742 р. Леонтій написав на ім'я Рафаїла Заборовського *«поко(р)нѣйшее доношеніе»* з проханням звільнитися зі співальні через втрату голосу: *«обрѣтаю(с)я я низжайшій при спѣвалнѣ вашего Преосвященства в званіи пѣвческомъ а ни(н)ѣ в(ѣ) оной вашего Преосвященства спѣвалнѣ/: понеже на*

⁴¹ Там само. Арк. 12.

⁴² По доношенію Киево-Софійского монастыря певчего Димитрия Кондратовича о принятии его к митрополиту за келейного. 13.10.1740. ЦДІАК України. Ф. 127. Оп. 136. Спр. 89. Арк. 2.

*оное мѣсто вужє и тенори(с)ти имѣются:/ хощу вовся приувольтелномъ Вашего Прѣос(в)щенства»*⁴³. Як бачимо, Леонтій втратив голос. Вочевидь, він був тенором.

Втрата голосу була поширеною причиною для того, аби полишити церковний хор. Пізніші інструкції щодо набору співаків до хору київських митрополитів навіть оговорювали певні вікові та суто фізіологічні критерії для кандидатів. Так, 1793 р. реєнт архієрейського хору Святої Софії ієромонах Гавриїл просив тодішнього Київського митрополита Самуїла Миславського надіслати високі розпорядження в усі духовні правління щодо розшуку (*«поисканию»*) дітей церковнослужителів, які мають здібності до піснеспівів. У його клопотанні місталася вельми показова вимога до кандидатів — альти та дисканти мали бути юного віку (*«не вышедшіе изъ лѣтъ способныхъ къ певческой должности»*), а басист і тенори розшукувалися виключно неодружені⁴⁴. Утім, час не спинити — хористи виростали. Дзвінкі дитячі голоси дискантів та альтистів з часом ламалися. Прикметно, що головною причиною «звільнення» півчих з придворної капели у Санкт-Петербурзі, де свого часу співав Григорій Сковорода, також була саме втрата голосу. *«З цієї причини щорічно щонайменше 10 півчих (переважно «малих») покидало хор»*, — відзначає дослідниця Людмила Посохова (Посохова, Л. 2014, с. 117). Дорослі тенори й басисти мали свої причини залишати митрополичий хор Святої Софії. Ймовірно, їхня близькість до очільника Київської митрополії так само давала шанс влаштувати майбутнє — отримати священицьке місце і власну парафію.

Український поет кінця XVII — пер. пол. XVIII ст. Климентій Зіновієв у вірші «Про партеси і про тих, хто вчать їх» влучно зазначав:

*«І партесників хвалить подоба по праву, —
компонують голоси Господу на славу...»*

⁴³ Прошение певчего архиерейского хора Леонтия Случинского об увольнении от службы. 1744. *ЦДІАК України*. Ф. 127. Оп. 1020 (Т. 1). Спр. 928. Арк. 1.

⁴⁴ По докладу кафедрального казначея ієромонаха Варлаама с представлением указа Духовным Правлением о высылке священно и церковнослужительских детей по способности в вакантную Митрополитанскую музыку. 1793. *ЦДІАК України*. Ф. 127. Оп. 187. Спр. 50. Арк. 1.

*При володарях значних служать співаками,
тож під час людьми стають, а не простаками...»* (Зіновійв, К. 2009, с.214).

Рівень виконавської майстерності «співальні» Рафаїла Заборовського «Пѣвчіе Архієрейские» Софійського монастиря були лише одним зі церковних хорів у Києві першої половини XVIII ст. Пізніше між монастирськими і цеховими (ремісничими) хорами міста навіть існувала жорстка професійна конкуренція. Це явище знайшло віддзеркалення у одному з епізодів комедії Івана Нечуй-Левицького «На Кожум'яках» (1875). Мова про своєрідну «битву хорів» у другій дії п'єси, коли два швецькі співочі колективи, сидячи на горах Киселівці й Старогородській, переспівувались та сперечалися: чий хор найкращий у Києві? Під час суперечки, що закінчилася бійкою, серед кандидатів на першість звучали «митрополичий», «архієрейський», «семінарський», «бурсацький» та «братський» хори. Ну а хором, з якого глузували всі співаки-шевці був хор Флорівського монастиря. *«У Флоровських черниць багато кращі баси, ніж у вас!»* — кепкували хористи з конкурентів (Нечуй-Левицький, І. 1875, с. 31).

Саме з Вознесенсько-Флорівським монастирем пов'язаний невеличкий епізод, який «натякає» на загальний високий рівень «співальні» Рафаїла Заборовського в контексті інших церковних хорів Києва. Цей монастир вважався найбагатшою жіночою обителлю Києва. Утім, після смерті ігумені Марії-Магдалени Мокієвської (†1737), яка керувала обителлю понад чверть століття, та обранням новою настоятелькою її доньки Памфілії, Вознесенсько-Флорівський монастир розривали внутрішні чвари. Серед насельниць монастиря сформувалася потужна опозиція до ігумені Памфілії. Її очолили три стариці: колишня ігуменя Глухівського монастиря Фотинія, намісниця Вознесенського-Фролівського монастиря Антонія та авторитетна стариця обителі, яка прийшла в монастир ще у часи Марії Магдалени Мазепини, Анастасія Перевеська. За словами Памфілії вони *«и сами встають и другихъ поущаютъ стараючися о*

*о(т)ставки еє о(т)ігумчнійства»*⁴⁵. Рафаїл Заборовський був змушений відсторонити Памфілію від ігуменства 1739 р., але взяв її під особисту опіку — *«в високою Его Преосвященства протекцію»*⁴⁶. Памфілія доживала віку в рідному Вознесенсько-Флорівському монастирі й щедро віддячила владиці — заповіла Рафаїлові особисті статки. Як виявилось пізніше, це була астрономічна сума — сотні золотих червінців та срібних талерів, а також понад 3 000 рублів⁴⁷. Для того, аби уявити обсяги цієї суми, зазначимо, що вартість коня на той час була 8 руб., бика — 5 руб., корови — 4 руб., а вівцю, чи козу можна було придбати у Києві за 50 коп.⁴⁸

Памфілія померла на початку 1742 р. Одразу після її смерті Київська духовна консисторія розпочала слідство з приводу заповіданих Рафаїлу грошей спочилої, частину з яких намагалися викрасти її келійниці. Серед іншого, служниця Памфілії Варка розповіла, що *«по погребеніи покойной Памфилии тую фляшу (з грошима — І. Н.) ночью генваря 31 чи(с)ла»* викопала у келії спочилої і переховала⁴⁹. На наш погляд, похорон Памфілії міг відбутися саме 31 січня 1742 р.

Інформація про обставини поховання Памфілії і натяки на місце її вічного спочинку містяться у вельми цікавому розпорядженні Рафаїла Заборовського від 12 лютого 1742 р. Отримавши скарби родини Мокієвських, архієпископ розпорядився передати їх на окремі нужди, а також буквально роздати. Зокрема 1000 рублів він передав у Вознесенсько-Флорівський монастир, 600 рублів виділив на розбудову Софійського монастиря (на *«каменную Катедрального мн(с)тря ограду»*). Ще 1000 рублів Рафаїл звелів розподілити між київськими монастирями, церквами, скитками та роздати окремим персонам і категоріям

⁴⁵ ЦДІАК. Ф. 127. Оп. 135. Спр. 44. Справа за повідомленням намісника Києво-Михайлівського монастиря ієромонаха Гервасія про перевірки сум намісницею Києво-Флорівського Вознесенського жіночого монастиря без відома начальства. 1739. ЦДІАК України. Ф. 127. Оп. 135. Спр. 44. Арк. 30 (зв).

⁴⁶ Там само. Арк. 34 (зв).

⁴⁷ Дело о присвоении игуменьями Киево-Вознесенского монастыря Марией и Панфилией монастырских денег. 1742. ЦДІАК України. Ф. 127. Оп. 1076. Спр. 54. Арк. 34 (зв) — 35.

⁴⁸ ЦДІАК України. Ф. 127. Оп. 1076. Спр. 54. Арк. 88.

⁴⁹ ЦДІАК України. Ф. 127. Оп. 1076. Спр. 54. Арк. 11 (зв).

населення у межах всього Києва⁵⁰. Таким чином Рафаїл прагнув забезпечити загальнокиївське поминання спочилої Памфілії Мокієвської.

Відповідно до розпорядження Рафаїла Заборовського від 12 лютого 1742 р. винагороду одержали всі священнослужителі, які брали участь у її похованні (ймовірно, 31 січня 1741 р.) та панахиді на 9-й день (до 12 лютого 1742 р.)⁵¹. Окремо була прописана винагорода для всіх, хто братиме участь у панахидах по Памфілії на 20-й та 40-й день — у майбутньому⁵². Прикметно, що архієпископ також виплатив борги колишньої ігумені й дуже спішив роздати її гроші до 40-дня з дати смерті⁵³. Рафаїл сприймав Памфілію за духовну доньку і хотів, аби всі зобов'язання, взяті нею за земного життя, були виконані до зустрічі з Господом.

Місце поховання Памфілії Мокієвської вважається невідомим. На наш погляд, вона була похована саме у Вознесенсько-Флорівському монастирі. На це натякає залученість різних хорів на похованні та панахидах, винагорода яким була окремо прописана у розпорядженні Рафаїла Заборовського від 12 лютого 1742 р. На похорон Памфілії прибули всі архімандрити та ігумени київських монастирів. Службу правив сам Рафаїл Заборовський, тому співав його власний хор: 2 рублі виплатили *«пѣвчимъ Преосвященнаго Архієрея Бжїа»*⁵⁴. На скромній панахиді на 9-й день співали вже не хористи київського архієпископа, а хор Вознесенсько-Флорівського монастиря. Рафаїл, якого на панахиді не було, велів заплатити їм 3 рублі зі спадку Памфілії: *«в девятой день при служеніи литу(р)гїи панніхиду отправившимъ... клирошанамъ флоровскимъ»*⁵⁵. Так само «клирошане флоровские» мали співати на камерній панахиді у 20-й день по смерті Памфілії, на яку Рафаїл приїжджати не планував⁵⁶. Вважаємо, що залучення місцевого хору Вознесенсько-Флорівського монастиря є свідченням поховання Памфілії саме на його теренах. Велелюдну панахиду на 40-й день Рафаїл Заборовський волів знову

⁵⁰ ЦДІАК України. Ф. 127. Оп. 1076. Спр. 54. Арк. 31 — 33 (зв).

⁵¹ ЦДІАК України. Ф. 127. Оп. 1076. Спр. 54. Арк. 31 — 32.

⁵² ЦДІАК України. Ф. 127. Оп. 1076. Спр. 54. Арк. 32.

⁵³ ЦДІАК України. Ф. 127. Оп. 1076. Спр. 54. Арк. 32 (зв) — 33.

⁵⁴ ЦДІАК України. Ф. 127. Оп. 1076. Спр. 54. Арк. 31 (зв).

⁵⁵ ЦДІАК України. Ф. 127. Оп. 1076. Спр. 54. Арк. 31 — 32 (зв).

⁵⁶ ЦДІАК України. Ф. 127. Оп. 1076. Спр. 54. Арк. 32.

звершити особисто: винагорода «клирошанамъ флоровскимъ» перебдана не була⁵⁷. На наш погляд, він знову планував привезти до Вознесенсько-Флорівського монастиря свій власний хор з Софійського монастиря.

Те, що Заборовський возив із собою на Поділ «співальню» з Софійського монастиря є вельми показовим. По-перше, це був вияв поваги до спочилої і певний емоційний маркер сприйняття Рафаїлом цієї історії як особистої. А по-друге, на думку Рафаїла рівень хору жіночого обителі на Подолі просто не відповідав вимогам до служби, яку мав очолити особисто він. Вважаємо, що на користь цієї тези свідчить звернення нової ігумені Вознесенсько-Флорівського монастиря Олени де Жанті, яке було направлене до Рафаїла Заборовського вже наступного року. 1743 р. ігуменя просила архієпископа «ради исправленія моленія» дозволити постриг нових черниць: восьми вдів у віці від 41 до 60 років, а також 14 «девицъ» у віці від 25 до 50 років⁵⁸. Мотивом її клопотання була саме нагальна потреба покращити церковний спів: *«потреба в чителника(х) и крилошана(х)...инніебо застарые и немощь, а инніе исприроднаго неудо(б)ства пѣтъ и читають несмагаю(т) и читбы Церквь Божіей красится тѣмъ самимъ слушателемъ церемоніи невнятно и некрасно быть является, а мирскіе девицы хотяй к пѣнію и чтенію удобніе суть, едакъ ихъ ко все(г)дашному церковному послушанію принужда(т) неповідно. Того ради вси монасти(р) бѣтъ челомъ Вашему Преосвященству, и просить коихъ лучши(х) девицъ удо(б)нѣйши(х) до пѣнія и чтенія нѣсколко да повели(т) Ваше Преосвященство іноческимъ облѣци чиномъ, дабы они образ монашес(т)ва пожеланію своему к церковному пѣнію и чтенію трудъ имѣти тѣлися»*⁵⁹. Отже, Рафаїл Заборовський був буквально «начуваний» у проблемах Вознесенсько-Флорівської обителі з церковним хором. Саме тому його резолюція на клопотання ігумені була в цілому схвальною. Владика дозволив постригти «в мантіи» всіх послушниць, «коимъ имѣе(т)ся

⁵⁷ ЦДІАК України. Ф. 127. Оп. 1076. Спр. 54. Арк. 32.

⁵⁸ Справа за повідомленням ігумені Києво-Флорівського Вознесенського жіночого монастиря Олени про постриг у чернецтво послушниць Києво-Флорівського Вознесенського жіночого монастиря. 11.02.1743. ЦДІАК України. Ф. 127. Оп. 138. Спр. 11. Арк. 2 — 2 (зв).

⁵⁹ ЦДІАК України. Ф. 127. Оп. 138. Спр. 11. Арк. 1.

о(т) роду лѣтъ тридеся(т)»), але послушникам 28-річного віку велів лише «дать рософоръ»⁶⁰.

Як бачимо, обставини поховання Памфілії Мокієвської засвідчують, що «співальня» Рафаїла Заборовського їздила слідом за архіпастирем. Чи тільки в межах Києва і у випадку важливих подій? — це питання лишається відкритим.

Загалом, питання переміщень, подорожей Заборовського на далекі відстані, а також його особистого контролю за станом справ у єпархії (з 1743 р. — митрополії) поки зовсім не досліджене. Утім, ми маємо цікаві відомості про формальний бік мандрівок Святителя Рафаїла — його транспортні засоби та дорожній намет. У Національному історичному музеї України зберігається карета типу «купе», яка була подарована митрополиту Рафаїлу (Заборовському) імператрицею Єлизаветою Петрівною під час її відвідин Києва у вересні 1744 р. У прибутково-витратній книзі Софійського монастиря за 1737–1738 рр. згадані два транспортних засоби, один з яких навіть виготовили у Києві. Так у першій половині 1737 р. для Рафаїла виготовили «*колясю*» — карету закритого типу із вікнами. Того ж року для нього оздобили позолотою «*полукаретокъ французскій*» — екіпаж без даху (можливо, привезений із Франції). Цікавим епізодом, який також пов'язаний із організацією подорожей архієпископа Рафаїла, є історія виготовлення для нього дорожнього намету («*полатки*»). В травні 1737 р. роботи з пошиття «*полатки*» для Заборовського виконав Яким «*кравець*» за 10 рублів. Показовим є час виготовлення дорожнього намету — саме напередодні літа, коли з легкістю та комфортом можна було зупинитися в полі просто неба під час далеких мандрів. Як відомо, подорожував архієпископ Рафаїл не сам, а у супроводі численної свити, до якої входили лакеї-гайдуки (Нетудихаткін, І. 2015, с. 277–279).

Певний натяк на те, що у окремих випадках у далеких мандрівках Рафаїла Заборовського могли супроводжувати хористи, міститься в згаданому реєстрі виплат «*на мясо*» для його «співальні». Цей документ охоплює серпень 1736 р.

⁶⁰ ЦДІАК України. Ф. 127. Оп. 138. Спр. 11. Арк. 1 (зв).

— січень 1740 р. — досить довго. У реєстрі присутні часові проміжки, коли витрати «на м'ясо» хористам не здійснювалися. Втім, майже всі вони точно збігаються з датами початку та кінця чотирьох головних у році постів. Так «співальня» Рафаїла Заборовського тримала Великий піст перед Великоднем: 1737 р. — з 14 березня по 9 квітня; 1738 р. — з 6 лютого 1 квітня; 1739 р. — з 26 лютого по 21 квітня⁶¹. М'ясо хористам не купували в дні Петровського посту: 1737 р. — з 6 червня по 29 червня; 1738 р. — з 29 травня по 28 червня; 1739 р. — з 18 червня по 28 червня⁶². Співаки постилися в Успенський піст — з 1 по 15/16 серпня, а також не вживали м'яса у Різдвяний піст — з 14/15 листопада по 24 грудня⁶³. Утім, у реєстрі чомусь не зазначені витрати на купівлю м'яса для хористів з 20 вересня по 17 жовтня 1737 р. У цей час посту не було, але хористи на цілий місяць «зникли» з теренів Софійського монастиря. Не виключено, що саме в цей час Рафаїл Заборовський міг здійснити далеку поїздку, взявши «співальню» разом із собою. Саме до теплої пори року 1737 р. підготували транспортний засіб та дорожній намет для владики.

Повертаючись до теми професійного рівня хористів «співальні», варто згадати про ще однин потенційно інформативний напрямок роздумів — персона її очільника («реєнта»). 1742 р. «співальню» очолив Іван Феодорів. Інформація про нього збереглася у короткій «сказке», яку Іван подав митрополиту Рафаїлу 1743 р. Феодорів зазначив, що на той момент він вже очолював «співальню» митрополита — перебував «в звании реєнтском на хорусе»⁶⁴. Іван був уродженцем містечка Бориспіль Переяславського полку, народився в родині священика. Ймовірно, він почав навчатися у Києво-Могилянській академії, оскільки писав про себе: «обучень граммати Руськой, и лати(н)ского языка»⁶⁵. До того як очолити «співальню» Рафаїла Заборовського Іван здобув професійний

⁶¹ Реєстр скільки вийшло для певчих Его Высокопреосвященства в расход денег. 15.08.1736. ЦДІАК України. Ф. 127. Оп. 132. Спр. 5. Арк. 2 (зв), 5, 8.

⁶² ЦДІАК України. Ф. 127. Оп. 132. Спр. 5. Арк. 3, 5 (зв), 9 (зв).

⁶³ ЦДІАК України. Ф. 127. Оп. 132. Спр. 5. Арк. 1 (зв) — 2, 3 (зв), 4 (зв), 6, 7, 9 (зв), 10 (зв).

⁶⁴ По доношению Павла Федорова Реєнта, об определении в Киево-Софийский кафедральный монастырь в монашеский чин Реєнта Малороссийского Переяславского полка Павла Федорова, сына поповского. 12.02.1743. ЦДІАК України. Ф. 127. Оп. 138. Спр. 12. Арк. 2.

⁶⁵ ЦДІАК України. Ф. 127. Оп. 138. Спр. 12. Арк. 2.

досвід співака та музиканта: з 1738 по 1742 рр. він перебував «в пѣвческо(м) званіи при Его превосходите(л)ству Гидну Генералу Анишефу и кавалеру Румянцеву»⁶⁶.

Граф Олександр Іванович Рум'янцев (1680–1749) був Головним командиром Правління гетьманського уряду з резиденцією у Глухові, а у 1737–1738 рр. виконував обов'язки Київського губернатора. Де саме Іван приглянувся впливовому сановнику не відомо: це могло статися як у музичній школі в Глухові, так і у Києві. Вкрай цікавим видається, що Іван Федорів присягу на вірність імператриці Єлизаветі Петрівні 1741 р. за кордоном — «въ турецкой области»⁶⁷. На наш погляд, закордонна поїздка майбутнього реєнта «співальні» Рафаїла Заборовського була пов'язана саме з музикою. Відомо, що саме Олександр Іванович Рум'янцев очолював посольство до Константинополя (Стамбулу) для укладення миру з Османською імперією після російсько-турецької війни 1735–1739 рр. Разом з графом до Порти відправилася велика кількість почту — у тому числі його музиканти та співаки. У Константинополі Рум'янцев влаштовував численні учти, бенкети та навіть бали (Майков, П. 1918, с. 460–477). Мандрівка Івана Федорів до Османської імперії разом із графом може свідчити про його професійні таланти і приязне ставлення патрона.

Поява співака з капели Олександра Івановича Рум'янцева на чолі «співальні» Рафаїла Заборовського 1742 р. не випадкова. Існують свідчення про те, що архіпастир був близьким до родини графа. На це натякає його особиста переписка з дружиною Олександра Івановича Марією — донькою графа Андрія Артамоновича Матвєєва.

Саме при дворі Олександра та Марії Рум'янцевих свого часу «обрѣталася» вже згадувана вище Олена де Жанті, яка пізніше очолюватиме Вознесенсько-Флорівську обитель. 15 квітня 1740 р. Рафаїл Заборовський отримав з Глухова листа від Марії Рум'янцевої. Вона писала Київському архієпископу про вдову Олену, яка живе при дворі графа і прагне постригтися у

⁶⁶ ЦДІАК України. Ф. 127. Оп. 138. Спр. 12. Арк. 2.

⁶⁷ ЦДІАК України. Ф. 127. Оп. 138. Спр. 12. Арк. 2.

черниці⁶⁸. Губернаторша просила у Рафаїла сприяння у питанні постригу Олени і апелювала до близьких відносин архієпископа та її родини. До одного з листів вона навіть додала постскрипtum у неформальному тоні: *«Р.С. Дѣти мои всѣ особливо Дашка покло(н) свои низжайшій Виѣму Преос(в)ященству о(т)дають, за которыхъ неоставленіе покорнѣише Виѣму Преосвященству благодарствують»*⁶⁹. Олександр Іванович та Марія Андріївна Рум'янцеві мали чотирьох дітей — Катерину, Дар'ю, Прасковью та Петра (майбутній граф Петро Олександрович Рум'янцев-Задунайський). *«Дашка»*, про яку згадує в неформальному тоні Марія, це — Дар'я Олександрівна Рум'янцева (в майбутньому — княгиня Трубецька), яка народилася бл. 1730 р. На час написання листа Дар'я була 10-річною дівчинкою. Отже, Рафаїл Заборовський добре знав родину Рум'янцевих, їхніх маленьких дітей. Не виключено, що він бував вдома у графа у Глухові, де і міг почути співи Івана Феодоріва.

Особистісне сприйняття Рафаїлом Заборовським «мелосу»

Ми змалювали загальну картину життя хористів Софійського монастиря часів Рафаїла Заборовського. Натомість лишається відкритим питання його особистого ставлення як до церковних піснеспівів, так і до музики загалом. Розлога, узагальнювальна характеристика, котру Рафаїл дав церковним хористам як явищу, міститься в єдиному відомому на сьогодні тексті його проповіді.

Один з визначних діячів доби Просвітництва у Російській імперії Микола Новіков (1744–1818) дав влучну характеристику ораторському хисту митрополита Рафаїла: *«Він вправлявся у написанні багатьох духовних книг, які зберігаються рукописними у бібліотеці тієї Академії; а також багато склав вельми добрих проповідей, з яких лише дві надруковані у Москві 1735 р. Зрештою твори його багатьма цінуються»* (Новиков, Н. 1772, с. 67). Наразі нам доступний тільки один повний текст проповіді Рафаїла Заборовського — *«Слово»*, яке він виголосив 1729 р. в день обрізання Ісуса Христа, 1 січня, у

⁶⁸ Дело о пострижении вдовы майора Дежантовой в монахини. 1740. ЦДІАК України. Ф. 127. Оп. 1020. Спр. 379. Арк. 1 — 2.

⁶⁹ ЦДІАК України. Ф. 127. Оп. 1020. Спр. 379. Арк. 6.

Петропавлівському соборі Санкт-Петербурга у присутності малолітнього імператора Петра II (1727–1730). Текст цієї проповіді тодішнього Псковського єпископа Рафаїла був віднайдений професором Київської духовної академії Никифором Івановичем Щеголевым (1825–1884) у збірці рукописів ректора Києво-Могилянської академії Іринія Фальковського (1762–1823). Він опублікував його із коротким коментарем (Щеголев, Н. 1866, с. 125–150).

«Слово» єпископа Рафаїла являє собою об'ємний текст, який є яскравим зразком проповідницької майстерності доби бароко. Його наріжною темою стало тлумачення рядка з Євангелія від Луки: *«Коли ж виповнилися вісім день, щоб обрізати Його, то Ісусом назвали Його, як був ангел назвав, перше ніж Він в утробі зачався»* (Лк. 2:21). Очевидно, що детальний аналіз цієї розлогої проповіді Рафаїла Заборовського виходить за межі статті й заслуговує на окреме дослідження. У тексті проповіді святитель постає «багатоликим».

Структурно «Слово» Рафаїла складається з 29 окремих послань різним категоріям слухачів — імператору, цариці, війнству, флоту, корабельникам, купецтву, церковним півчим, землеробам, багатіям, нужденним, сиротам, в'язням тощо. За сюжетом, усі вони отримують від Рафаїла окремий дар — ім'я Господа Ісуса Христа або Його символічне, алегоричне означення, яке близьке кожному конкретному адресату. *«Той, хто хоче бути щасливим, повинен мати на своєму серці ім'я Його написаним»*, — відзначає святитель Рафаїл мету свого «Слова». Варто наголосити, що цей принцип побудови проповіді зустрічається у творчому спадку духовного наставника Рафаїла Заборовського — видатного проповідника свого часу Стефана Яворського (Самарин, Ю. 1844, с. 51–54).

Наведемо звернення єпископа Рафаїла до співаків: *«Пѣвчимъ церковнымъ даю пѣніе, о которомъ глаголетъ Псаломникъ: крепость моя и пѣніе мое Господь, бысть мнѣ во спасенне. Кто поетъ, сугубо молится. Но пойте, не яко бездушеая гласъ вѣщающая, не яко сопѣль и гусли и мѣдъ звѣнящая и кимвалъ звѣцаый, въ воздухъ глаголюще; но да будете вамъ въ пѣніи гласъ согласіемъ уму, по апостолу Павлу: віспою духомъ, віспою же и умом; и тако крѣпость и пѣніе Господь будете вамъ во спасенне»* (Щеголев, Н. 1866, с. 138).

Як бачимо, Рафаїл прирівнює церковний піснеспів до молитви: *«Кто поетъ, сугубо молится»*. Таке сприйняття піснеспівів у храмі було загальним. Климентій Зіновієв у вірші «Про крилошан церковних» писав:

*«Милість, Боже, виявляй, хто на причитанні
у церквах і взагалі в молитвах старанні...»* (Зіновіїв, К. 2009, с. 215).

Утім, вкрай цікаво, що у «Слові» Рафаїл Заборовський апелює до слів апостола Павла, а також — до постаті найвідомішого музиканта Старого Заповіту, псалмоспівця Давида: *«крепость моя и пѣніе мое Господь»* (Псалом 117:14). Вважаємо, що саме образ Царя Давида вплинув на особистісне сприйняття Рафаїлом «мелосу». Це отримало прояви не тільки у церковній, але і у світській сфері життя тогочасного Києва.

Уречевленням доказом значущості образу псалмоспівця Давида для Рафаїла Заборовського є іконостас Софійського собору. **(Рис. 2)** Так, виготовлені на його замовлення срібні Царські Врата, окрім традиційних образів чотирьох Євангелістів та Благовіщення, містять композицію «Древо Єссеєво». **(Рис. 3)** Панує в ній саме образ Царя Давида, розташований у нижній частині. Давид у образі псалмоспівця присутній і на храмовій іконі Софійського собору. Вона була написана у 1730–1740 рр. на замовлення Рафаїла. **(Рис. 4)** Псалмоспівець зображений на першій з семи сходинок, що ведуть до семистовпної ротонди — центрального образу ікони. Цар Давид тримає у руках Ковчег Заповіту, берло та музичний інструмент — арфу. **(Рис. 5)** Ця ікона являє собою найвідоміший зразок т. зв. «київського ізводу» образу Софія-Премудрість Божа. Вважаємо, що прототипом для її написання був оклад Євангелія (1703), подарованого Софійському собору духовним наставником Рафаїла Заборовського — Стефаном Яворським. **(Рис. 6)** На жаль, у 1990-ті рр. це Євангеліє було вивезене з України за кордон: зараз воно зберігається у Музеї Християнської культури (Санкт-Петербург, комплекс «Спадщина» при Константино-Єлєнінському жіночому монастирі).

Як бачимо, на замовлення Рафаїла невідомий іконописець майже буквально «переніс» образ «Софія-Премудрість Божа» з окладу Євангелія на

храмову ікону. Утім, він зробив суттєву правку: на іконі в руках Давида ми бачимо арфу, якої на окладі Євангелія не було. Прикметно, що ми не бачимо арфи в руках Царя Давида на інших відомих образах «Софії-Премудрості Божої» XVIII ст., які пов'язані з Софійським собором: у образі «Софія-Премудрість Божа» в олійних розписах Мазепинської капели Софійського собору, а також на палиці «Софія Премудрість Божа» (Інв. № КПЛ — Т-1122), яка походить з ризниці Софійського монастиря, але зараз зберігається у фондах Національного заповідника «Софія Київська» (**Рис. 7–8**). У обох випадках в руках Царя Давида лише Ковчег Заповіту. Вважаємо, що поява арфи в руках Царя Давида на храмовій іконі Софійського собору могла бути продиктована бажанням її замовника — Рафаїла Заборовського, для якого образ «псалмоспівця» був знаковим.

Понад те, в руках Давида представлена не просто арфа: іконописець мав на меті «зобразити» цілком конкретну пісню. Погляньмо на динамічну поставу Давида — лівою рукою (вказівним пальцем) він торкається, зрушує металевий ланцюг золотавого кольору, який сковує його груди. Цей ланцюг символізує «ланцюги Шеолу» (царства мертвих відповідно до Старому Заповіті), про які співав Давид у найвідомішій пісні «Господь — моя скеля»:

*«Господь — моя скеля, моя твердиня, мій спаситель,
мій Бог, моя скеля, до нього прибігаю! Мій щит і ріг мого спасіння, моя
твердиня й моє прибіжище, мій спаситель, що від напасти рятує мене.
Закличу до всехвального Господа і визволюсь від ворогів моїх,
бо оточили мене хвилі смерти, пекельні річки настрашили мене.*

Ланюги Шеолу обплутали мене, передо мною тенета смерти...» (2 Книга Самуїлова 22:1-6).

Вибір саме цієї пісні Давида для її буквального «написання» на іконі «Софія-Премудрість Божа» не випадковий. Він пояснюється самим розташуванням Давида на першій сходинці разом із Даниїлом. (**Рис. 9**) Давид співає про скелю, і саме уламок скелі ми бачимо у руках пророка Даниїла навпроти нього: у лівій руці Даниїл тримає кам'яну брилу, а правицею вимірює

її, розвівши вказівний, великий пальці та мізинець. У образі пророка Даниїла на іконі змальовано біблійний сюжет про камінь, який відірвався від скелі й розбив істукана з золотою головою на глиняних ногах. Сон такого змісту наснився вавилонському цареві Навуходоносору. Пророк Даниїл розтлумачив царю сон, пояснивши, що у майбутньому постане царство Месії, яке зруйнує владу земних царів: *«А за днів тих царів Небесний Бог поставить царство, що навіки не зруйнується, і те царство не буде віддане іншому народові. Воно потовче й покінчить усі ті царства, а само буде стояти навіки. Бо ти бачив, що з гори відірвався камінь сам, не руками, і потовк залізо, мідь, глину, срібло та золото. Великий Бог об'явив цареві те, що станеться потім. А сон цей певний і певна його розв'язка!»* (Дан. 2:44–45). Вважається, що камінь, який відірвався від скелі уві сні Навуходоносора, символізує Ісуса Христа, а сама скеля — Богородицю.

Як бачимо, образи царя Давида і пророка Даниїла на іконі «Софія-Премудрість Божа» об'єднує тема скелі (каменю): про скелю співає Давид, Даниїл тримає у руках її уламок. Прикметно, що Давид та Даниїл зображені на першій сходинці, яка веде до семистовпної ротонди, і на яку буквально спирається вся іконографічна конструкція ікони. Перша сходинка до ротонди із написом «вера», на якій стоять Давид та Даниїл, також слугує нагадуванням про адресовані апостолу Петру слова Ісуса Христа про скелю: *«І кажу Я тобі, що Петро ти, і на скелі оцій побудую Я Церкву Свою, — і сили адові не переможуть її»* (Мат. 16:18). Уособленням скелі, на якій «побудована» вся іконографія ікони «Софія-Премудрість Божа» є цар Давид та пророк Даниїл і перша, синя сходинка, що символізує віру.

Образ піснеспівця Давида є центральним у біблійному сприйнятті теми музики. Юний Давид грав на кінорі — давньоєврейському струнному інструменті, який нагадував арфу. Його гра заспокоювала царя Ізраїля Саула та розслабляла його перед сном: *«І бувало, коли злий дух від Бога нападав на Саула, то Давид брав гусли, та й грав своєю рукою. І легшало Саулові, і ставало йому добре, і відступав від нього той злий дух»* (1 Книга Самуїлова 16:23). Вважаємо, що Київський митрополит Рафаїл вбачав мотивацію гри на музичних

інструментах саме у старозаповітному розумінні — заради зняття зайвої напруги. Про це було прямо вказано у написаній Рафаїлом інструкції «Leges Academicae Docentibus et Studentibus Observandae» (7 жовтня 1734 р.), яка регламентувала життя спудеїв Києво-Могилянської академії: *«Ходити на видовища, де відбуваються гладіаторські, або кулачні бої між черню, навіть дивитися на них, а тим паче самим вступати у бійку, жодним чином не мають спудеї. Але, аби не залишатися завжди у напруженому стані, дозволяється у певні дні пограти на пристойних для спудея музичних інструментах, а також не заборонені й інші пристойні ігри на недовгий час, власне для відновлення бадьорості духу»* (Аскоченский, В. 1856, с. 107).

Висновки

«Співальня» архієпископа/митрополита Рафаїла Заборовського, до складу якої у залежності від пори року входило від 8 до 12 хористів, наче «лакмусовий папірець» характеризує особливості життя Софійського монастиря на тлі інших київських обителей. З одного боку, статус кафедрального давав змогу легше долучати до «співальні» талановитих виконавців з-поза монастирських мурів: даби *«Церквѣ Божієй красится»* піснеспівами. А з іншого боку, обумовлена віковими особливостями швидкоплинність «кар'єри» хористів, посилювалася фактором їхнього прагнення набути суб'єктності — отримати священицький сан та парафію, або інше, статусніше служіння. Поруч з митрополитом втілити у життя цю стратегію було легше ніж у будь-якому іншому монастирі.

Разом із тим, на організацію життя «співальні» помітний вплив справляв сам владики Рафаїл — тонкий поціновувач мистецтва. По-перше, він міг залучати здібних регентів для керівництва архієрейським хором, використовуючи не тільки свою владу в церковному середовищі, а й авторитет у світських колах можновладців. А, по-друге, архієрейський хор Софійського монастиря став ще однією «ниточкою», яка міцно пов'язувала кафедральну обитель з Києво-Могилянською академією — улюбленим дітищем владики і джерелом співочих талантів. Ці чинники обумовили перетворення архієрейського хору Софійського монастиря на один з найкращих у Києві, який

навіть «гастролював» слідом за архіпастирем. Рафаїл ніби возив софійський «мелос» слідом за собою. «Дбав, щоб була ефектна літургія», — як писав про Рафаїла поет Микола Зеров у присвяченій Брамі Заборовського поезії 1930 р. (Зеров, М. 1966, с. 35).

Загалом, важко було очікувати від Рафаїла іншого сприйняття церковних піснеспівів ніж у загальноцерковному контексті: спів у храмі дорівнював молитві. Утім, приймаючи існування «мелосу» в позацерковному (особистому) житті пастви, Рафаїл Заборовський висловив цікаву думку. Апелюючи до історії «псалмоспівця» Царя Давида владику потрактовував музику як богоугодний засіб для зняття напруги. Сьогодні, Рафаїлове сприйняття «мелосу» можна буквально бачити у пам'ятках золотарства та іконопису в іконостасі Софійського собору.

Аскоченский, В. И. 1856. Киев с древнейшем его училищем и Академиею. Ч. II. Киев: Университетская типография. С. 107.

Владимирский-Буданов, М. Ф. 1888. Население города Киева в 1742. *Киевская старина*. Год седьмой. Т. XXI. Апрель, май и июнь. С. 1–10.

Добрынин, Г. И. 1871. Истинное повествование или Жизнь Гавриила Добрынина, им самим написанная. 1752–1827 гг. *Русская старина*. Т. 2. № 3. С. 268–269.

Зеров, М. К. 1966. *Вибране*. Київ: Дніпро. С. 35.

Зіновіїв, Климентій. 2009. ЗОЛОТЕ ЧЕРЕСЛЮ: книга народних ремесел, звичаїв та побуту в Україні, писана Климентієм Зіновієвим, поетом кінця XVII — початку XVIII ст. Упоряд. В. Шевчук, О. Шугай; пер. з давньоукр. О. Шугая; вступ. ст. і приміт. В. Шевчука. Київ: Мистецтво. С. 214–215.

Іаков Воронковський (1726–1774). 2021. Історія Софійської кафедри, монастирів, Київської Академії та біографії Київських митрополитів / упоряд. та автор передм. В. І. Ульяновський. Київ: АртЕк, 2021. С. 84–89.

Комарова, І. 1971. Музика Сковороди? (Про композиторську діяльність Г. С. Сковороди. Дослідження музикознавця). *Літературна Україна*. № 91 (2391). 19 листопада. С. 2.

Кузьминський, І. Ю. 2018. Музична культура й освіта у Києво-Могилянській академії. *Київська Академія*. Вип. 15. С. 11–60.

Майков, П. М. 1918. Румянцов, Александр Иванович. *Русский биографический словарь* А. А. Половцова. Т. 17 (Романова — Рясковский). Петроград: Типография акционерного общества «Кадима». С. 460–477.

Махновець, Л. Є. 1972. Григорій Сковорода. Біографія. Київ: Наукова думка, 1972. С. 106–110.

Мицик, Ю. А. 2016. З документації Київського митрополита Рафаїла Заборовського. *Труди Київської Духовної Академії*. № 16. С. 216–224.

Нетудихаткін, І. А. 2015. «Дворецький» та лакейська служба Софійського архієрейського дому у сер. XVIII ст. *Церква — наука — суспільство: питання взаємодії*.

Матеріали Тринадцятої Міжнародної наукової конференції (27–29 травня 2015 р.). Київ: Національний Києво-Печерський історико-культурний заповідник. С. 176–179.

Нетудихаткін, І. А. 2015. До «портрету» архієпископа Київського і Галицького Рафаїла Заборовського (побутові аспекти життя архіпастиря у 1730-ті рр.). *Труди Київської Духовної Академії.* № 23. С. 265–282.

Нетудихаткін, І. А. 2023. Серце, що палає: Святитель Рафаїл Заборовський (1676–1747). Київ: Горобець. С. 45–73.

Нечуй-Левицький, І. С. 1875. На Кожум'яках: Комедія в п'яти діях. Київ: Типографія М. П. Фрица. С. 31.

Новиков, Н. И. 1772. Опыт исторического словаря о российских писателях. Из разных печатных и рукописных книг, сообщенных известий и словесных преданий. Санкт-Петербург: Типография Академии наук. С. 67.

Орловский, П. (свящ.). 1908. Сказание о блаженном Рафаиле, митрополите Киевском. *Труды Киевской духовной академии.* № 6. С. 233–255. № 7/8. С. 457–487.

Паїсій Величковський (преп.). 2016. «Повість про святий собор» та маловідомі листи / упоряд., передм., комент. С. В. Шумила. Київ: Видавничий відділ Української Православної Церкви. С. 125.

Посохова, Л. Ю. 2014. Українські півчі в придворній капелі першої половини XVIII ст.: принципи рекрутування та ротації. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Історія.* Вип. 48 (№ 117). С. 112–121.

Прокоп'юк, О. Б. 2006. Вихованці Києво-Могилянської академії в канцелярії Київської духовної консисторії. *Київська Академія.* Вип. 2–3. С. 147–163.

Самарин, Ю. Ф. 1844. Стефан Яворский и Феофан Прокопович как проповедники. Москва: Университетская типография. С. 51–54.

Ульяновский В. И. 2020. Жизнь, деяния и смерть Киевского митрополита Рафаила Заборовского: сюжеты и символы сакрального и обіденного. *Життя в науці. Студії на пошану Любові Дубровіної.* Київ: НБУВ. С. 245–316.

Ульяновський, В. І. 2025. *Рафаїл: сюжети і символи життя, діянь, смерті й прославлення.* Київ: АртЕк. С. 330, 372–328, 351–352, 463–464, 585.

Ушкалов, Л. В. 2017. Ловитва невлонного птаха: життя Григорія Сковороди. Вид. 2-е. Київ: ДУХ І ЛІТЕРА. С. 96–97.

Харлампович, К. В. 1914. Малороссийское влияние на великорусскую церковную жизнь. Казань: Издание книжного магазина М. А. Голубева. Т. 1. С. 824–830.

Хижняк, З. І. 1970. Києво-Могилянська академія. Київ: Видавництво Київського університету. С. 115.

Шпитальов, Г. 2011. Дніпровська військова флотилія (1737–1739). *Чорноморська минушина. Записки відділу історії козацтва на Півдні України Науково-дослідного інституту козацтва Інституту історії України НАН України:* зб. наук. праць. Вип. 6. Одеса. С. 14–37.

Шуміліна, О. А. 2008. Партесні концерти Германа Левицького та інших. *Актуальні проблеми мистецької практики і мистецтвознавчої науки.* Вип. 1 (10). С. 147–151.

Щеголев, Н. И. 1866. Слово в день обрезания Господа нашего Иисуса Христа, проповеданное Святейшего Правительствующего Синода членом преосв. Рафаилом Заборовским, еп. Псковским и Нарвским, в Петропавловском соборе в С.-Петербурге 1729 г. 1 января. *Труды Киевской духовной академии.* № 1. С. 125–150.

Яременко, М. В. 2007. *Київське чернецтво XVIII ст.* Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія». С. 93–95.

Askochenskij, V. I. 1856. *Kiev s drevnejshem ego uchilishchem i Akademiejyu.* Ch. II. Kiev: Universitetskaya tipografiya. S. 107. [In Russian].

Vladimirskij-Budanov, M. F. 1888. Naselenie goroda Kieva v 1742. *Kievskaya starina.* God sed'moj. T. XXI. Aprel', maj i iyun'. S. 1–10. [In Russian].

Dobrynin, G. I. 1871. Istinnoe povestvovanie ili Zhizn' Gavriila Dobrynina, im samim napisannaya. 1752–1827 gg. *Russkaya starina*. T. 2. № 3. S. 268–269. [In Russian].

Zerov, M. K. 1966. Vybrane. Kyiv: Dnipro. S. 35. [In Ukrainian].

Zinoviiv, Klymentiy. 2009. ZOLOTE ChERESLO: knyha narodnykh remesel, zvychayiv ta pobutu v Ukraini, pysana Klymentiyem Zinoviyevym, poetom kintsya XVII — pochatku XVIII st. Uporyad. V. Shevchuk, O. Shuhay; per. z davn'oukr. O. Shuhaya; vstup. st. i prymit. V. Shevchuka. Kyiv: Mystetstvo. S. 214–215. [In Ukrainian].

Iakov Voronkovs'kyi (1726–1774). 2021. Istoriya Sofijs'koyi kafedry, monastyriv, Kyyivs'koyi Akademiyi ta biohrafii Kyyivs'kykh mytropolytiv / uporyad. ta avtor peredm. V. I. Ul'yanovs'kyi. Kyiv: ArtEk, 2021. S. 84–89. [In Ukrainian].

Komarova, I. 1971. Muzyka Skovorody? (Pro kompozytors'ku diyal'nist' H.S. Skovorody. Doslidzhennya muzykoznavtsya). *Literaturna Ukrayina*. № 91 (2391). 19 lystopada. S. 2. [In Ukrainian].

Kuz'myns'kyi I. Yu. 2018. Muzychna kul'tura y osvita u Kyyevo-Mohylyans'kiy akademiyi. *Kyyivs'ka Akademiya*. Vyp. 15. S. 11–60. [In Ukrainian].

Majkov, P. M. 1918. Rumjancov, Aleksandr Ivanovich. *Russkij biograficheskij slovar' A. A. Polovcova*. T. 17 (Romanova — Ryasovskij). Petrograd: Tipografiya akcionernogo obshchestva «Kadima». S. 460–477. [In Russian].

Makhnovets', L. Ye. 1972. Hryhoriy Skovoroda. Biohafiya. Kyiv: Naukova dumka, 1972. S. 106–110. [In Ukrainian].

Mytsyk, Yu. A. 2016. Z dokumentatsiyi Kyyivs'koho mytropolyta Rafayila Zaborovs'koho. *Trudy Kyyivs'koyi Dukhovnoyi Akademiyi*. № 16. S. 216–224. [In Ukrainian].

Netudykhatkin, I. A. 2015. «Dvorets'kyi» ta lakeys'ka sluzhba Sofijs'koho arkhiiereys'koho domu u ser. XVIII st. *Tserkva — nauka — suspil'stvo: pytannya vzayemodiyi. Materialy Trynadtsyatoyi Mizhnarodnoyi naukovoï konferentsiyi (27–29 travnya 2015 r.). Natsional'nyy Kyyevo-Pechers'kyi istoryko-kul'turnyy zapovidnyk*. S. 176–179. [In Ukrainian].

Netudykhatkin, I. A. 2015. Do «portretu» arkhiiypyskopa Kyyivs'koho i Halyts'koho Rafayila Zaborovs'koho (pobutovi aspekty zhyttya arhipastyrya u 1730-ti rr.). *Trudy Kyyivs'koyi Dukhovnoyi Akademiyi*. № 23. S. 265–282. [In Ukrainian].

Netudykhatkin, I. A. 2023. Sertse, shcho palaye: Svyatytel' Rafayil Zaborovs'kyi (1676–1747). Kyiv: Horobets'. S. 45–73. [In Ukrainian].

Hechuy-Levyts'kyi, I. S. 1875. Ha Kozhum'yakakh: Komediya v p'yaty diyakh. Kyiv: Typohrafiya M. P. Frytsa. S. 31. [In Ukrainian].

Novikov, N. I. 1772. Opyt istoricheskogo slovarya o rossijskikh pisatelyah. Iz raznyh pechatnyh i rukopisnyh knig, soobshchennyh izvestij i slovesnyh predanij. Sankt-Peterburg: Tipografiya Akademii nauk. S. 67. [In Russian].

Orlovskij, P. (svyashch.). 1908. Skazanie o blazhennom Rafaile, mitropolite Kievskom. *Trudy Kievskoj duhovnoj akademii*. № 6. S. 233–255. № 7/8. S. 457–487. [In Russian].

Payisiy Velychkovs'kyi (prep.). 2016. «Povist' pro svyatyy sobor» ta malovidovi lysty / uporyad., peredm., koment. S. V. Shumyla. Kyiv: Vydavnychyy viddil Ukrayins'koyi Pravoslavnoyi Tserkvy. S. 125. [In Ukrainian].

Posokhova, L. Yu. 2014. Ukrayins'ki pivchi v prydvorniy kapeli pershoyi polovyny XVIII st.: pryntsypy rekrutuvannya ta rotatsiyi. *Visnyk Kharkivs'koho natsional'noho universytetu imeni V. N. Karazina*. Istoriya. Vyp. 48 (№ 117). S. 112–121. [In Ukrainian].

Prokop'yuk, O. B. 2006. Vykhovantsi Kyyevo-Mohylyans'koyi akademiyi v kantselyariyi Kyyivs'koyi dukhovnoyi konsystoriyi. *Kyyivs'ka Akademiya*. Vyp. 2–3. S. 147–163. [In Ukrainian].

Samarin, Yu. F. 1844. Stefan Yavorskij i Feofan Prokopovich kak propovedniki. Moskva: Universitetskaya tipografiya. S. 51–54. [In Russian].

Ul'yanovskij, V. I. 2020. Zhizn', deyaniya i smert' Kievskogo mitropolita Rafaila Zaborovskogo: syuzhety i simvoly sakral'nogo i obidennogo. *Zhyttya v nautsi. Studiyi na poshanu Lyubovi Dubrovinoyi*. Kyiv: NBUV. S. 245–316. [In Russian].

Ul'yanovs'kyi, V. I. 2025. Rafayil: syuzhety i symvoly zhyttya, diyan', smerti y proslavlennya. Kyiv: ArtEk. S. 330, 372–328, 351–352, 463–464, 585. [In Ukrainian].

Ushkalov, L. V. 2017. Lovytva nevlavnoho ptakha: zhyttya Hryhoriya Skovorody. Vyd. 2-e. Kyiv: DUKH I LITERA. S. 96–97. [In Ukrainian].

Harlampovich K. V. 1914. Malorossiyskoe vliyanie na velikorusskuyu cerkovnuyu zhizn'. Kazan': Izdanie knizhnogo magazina M. A. Golubeva. T. 1. S. 824–830. [In Russian].

Khyzhnyak, Z. I. 1970. Kyievo-Mohylyans'ka akademiya. Kyiv: Vydavnytstvo Kyivs'koho universytetu. S. 115. [In Ukrainian].

Shpytal'ov, H. 2011. Dniprov's'ka viys'kova flotyliya (1737–1739). Chornomors'ka mynuvshyna. *Zapysky viddilu istoriyi kozatstva na Pivdni Ukrayiny Naukovo-doslidnoho instytutu kozatstva Instytutu istoriyi Ukrayiny NAN Ukrayiny*: zb. nauk. prats'. Vyp. 6. Odesa. S. 14–37. [In Ukrainian].

Shumilina, O. A. 2008. Partesni kontserty Hermana Levyts'koho ta inshykh. *Aktual'ni problemy mystets'koyi praktyky i mystetstvoznachoyi nauky*. Kyiv: Muzychna Ukrayina. Vyp. 1 (10). S. 147–151. [In Ukrainian].

Shchegolev, N. I. 1866. Slovo v den' obrezaniya Gospoda nashego Iisusa Hrista, propovedannoe Svyatejshego Pravitel'stvuyushchego Sinoda chlenom preosv. Rafailom Zaborovskim, ep. Pskovskim i Narvskim, v Petropavlovskom sobore v S.-Peterburge 1729 g. 1 yanvarya. *Trudy Kievskoj duhovnoj akademii*. № 1. S. 125–150. [In Russian].

Yaremenko, M. V. 2007. Kyivs'ke chernetstvo XVIII st. Kyiv: Vydavnychyy dim «Kyievo-Mohylyans'ka akademiya». S. 93–95. [In Ukrainian].

УДК 902.01:572.78(477.81) «17/18»

Ю. В. Долженко

ORCID: 0000-0001-9807-2835

Інститут археології Національної академії наук України

Ю. Л. Пшеничний

ORCID: 0000-0002-0030-1511

Державний історико-культурний заповідник м. Дубна

А. Б. Бардецький

ORCID: 0000-0002-1549-7545

Міжрегіональна громадська наукова організація «Дубенський археологічний осередок»

Yu. Dolzhenko

Institute of Archaeology of the National Academy of Science of Ukraine

Yu. Pshenychnyi

State Historical and Culture Reserve of Dubno, Dubno, Ukraine

A. Bardetskyi

Interregional Public Scientific Organization «Dubensky Archaeological Centre»